

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם
בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א
פנים מארות 1 י-ם טל: 02-5023637, פקס: 02-5023655

גליון מס' 33

גליון חודש אלול ה'תש"ע

בית דין לענייני ממונות ובית הוראה

בית הוראה לענייני ממונות "נתיבות חיים"
שע"י כולל חושן משפט "אוהל יוסף"

בית ההוראה מיועד לביור עניינים הקשורים לדיני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א-ה בין השעות 15:30-13:40,
וביום ו' בין השעות 13:00-11:00. עם הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון: 02-502-3637
או כל היום בפקס: 02-502-3655
דוא"ל: E-mail: beisdin@neto.net.il

Questions related to monetary issues
can be addressed to the institute via our
website: www.en.din.org.il

חדש: ניתן לקבל מענה מיידי לכל שאלה הלכתית
גם בדיני ממונות באתר: www.din.org.il
להצטרפות לרשימת המנויים באימייל לחץ כאן

תוכן העניינים

- א. פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק י" – מה מותר לשלם מכספי מעשר – חלק ב' (המשך מגיליון חודש ניסן)
- ב. דיני פיצויי פיטורין ושאר תנאים סוציאליים לעובד שיעור שנמסר ביום העיון שהתקיים ביום כ"ח ניסן תש"ע
- ג. שכירות שהתמשכה מעבר לתאריך סיום החוזה

פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק י' – מה מותר לשלם מכספי מעשר – חלק ב'

הרב יוסף פליישמן שליט"א

1. עיקר מצוות מעשר כספים הוא לצורך פרנסת תלמידי חכמים עניים¹, ומי שאינו יכול ליתן את הכל לתלמידי חכמים, יתן לפחות רובם או חציים². אמנם, אם יש חולה מסוכן שזקוק לכסף לרפואתו³, או שיש לו קרובים עניים, אף שאינם תלמידי חכמים⁴, יש להקדימים לתלמידי חכמים. תרומה למוסד שלומדים בו תלמידי חכמים, נחשבת להחזקת תורה, אף אם חלק מהלומדים אינם עניים⁵.

2. בגיליון 30 דין 5 ביארנו שאדם שנהג לתת כספי מעשר לעניים ולא התנה שיהא 'בלי נדר', אינו רשאי לשלם מכספי מעשר לשאר מצוות. הדין האמור אינו

אלא באדם שמפריש רק מעשר, אבל אדם שמפריש חומש, רשאי להשתמש בכספי המעשר השני עבור שאר מצוות לכתחילה⁶. אמנם, גם מכספי המעשר השני לא ניתן לשלם עבור מצוות שחייב בהן, כגון: חינוך הבנים, מה שהתחייב לתת לחתונת בנו ולא התכוון לתת מכספי מעשר וכדומה⁷, אלא עבור מצוות שאינו חייב, כגון: עבור הוצאות בית כנסת, קירוב רחוקים, הידור מצוה והלוואה אפילו לעשיר⁸.

1. כן פסק בספר האהבת חסד חלק ב פרק יט על פי מדרש תנחומא סוף פרשת ראה "עשר תעשר. עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תחסר, רמז למפרישי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה". וכן מביא השיטה מקובצת בכתובות דף נ ע"א בשם הרב המעילי, שמצוות חומש היא כנגד שתי המעשרות שמפרישים מתבואה, ומעשר אחד יש ליתן "לצדקה לבני עניים כמו שהיה נותן מעשר ראשון לכהנים וללוים למען יחזקו בתורת השם". 2. כן מביא האהבת חסד שם בשם הכנסת הגדולה המודפס בגליון השו"ע יו"ד סי' רמט סעיף א, וכן מודפס גם בשו"ת אבקת רוכל סי' ג. 3. בשו"ע סי' רמט סעיף טז כתוב "ומצות צדקה לנערים ללמוד תורה או לחולים עניים עדיף ממצות בית הכנסת". ובהגהות יד שאלו שם מבאר שמדובר בחולים מסוכנים, ורק הם קודמים לבית הכנסת. בדברי השו"ע לא נתבאר אם החולים המסוכנים קודמים לתלמידי חכמים, אם לאו. אבל בספר חכמת אדם כלל קמה אות ז כתב שחולה מסוכן קודם לכל הצדקות. 4. כן פסק האהבת חסד שם בהגהה ראשונה. וטעמו שאף שבמצוות מעשר יש עדיפות לתלמידי חכמים, מכל מקום, במצוות צדקה יש דין קדימה לקרובים יותר מתלמידי חכמים, כמו שפסק הש"ך בסי' רנא ס"ק יז (עיין בגיליון 26 דין 5), וכיון שבנתניה זו אדם פוטר את עצמו ממצוות צדקה, יש להקדים את הקרובים. ומסתפק שם בענין שפטור ממצוות צדקה (עיין גליון 22 דין 1) ודוחק את עצמו להפריש מעשר, אם יש לו להקדים תלמידי חכמים כדי לקיים מצוות מעשר כראוי, שהרי פטור ממצוות צדקה. 5. בספר צדקה ומשפט פ"ו הערה יג מסתפק אם תרומה לישיבה או בית המדרש שלומדים בו תלמידי חכמים עניים ועשירים נחשבת כהחזקת תלמידי חכמים עניים, ומכריע שאם רוב הלומדים עניים יש לישיבה מעלה זו, מדין רוב ככולו. ולפי זה ישיבה שרוב הלומדים הם בני עשירים וסמוכים על שולחן אביהם, אין לה מעלה זו. ניתן לומר סברא נוספת שאם רוב הלומדים עניים, לא תיגרע מעלת החזקת תורה מכך שיש גם עשירים, מכיון שריבוי הלומדים מחזק את כל הישיבה, יוצא שאף לעניים יש תועלת בלימוד התורה של העשירים, וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א. אמנם, יתכן לומר שיש להעדיף צדקה שכולה לעניים ממש, מאשר צדקה שחלקה לעשירים, ואין העניים נהנים אלא בצורה עקיפה. ואפשר שניתן גם לצרף דעת הרבה אחרונים הסוברים שמקיימים מצוות צדקה בהחזקת תורה, אף אם הלומדים אינם עניים (עיין פתחי תשובה יו"ד סי' רנח ס"ק יג וספר דעת תורה שם ס"ק יב, ויתבאר בעהש"ת בגליון הבא), ואם כן אין להקפיד שיהיו כל הלומדים עניים. 6. כן כתבו בספר אהבת חסד ח"ב סי' יט סעיף ג, בשו"ת אגרות משה יו"ד סי' צג ובספר קובץ תשובות ח"ג סי' קמו. האהבת חסד מסתמך על מה שהביא בשיטה מקובצת כתובות דף נ ע"א בשם הרב המעילי שמצוות הפרשת חומש היא כנגד מעשר ראשון ומעשר שני, מעשר אחד לעמלי תורה כנגד מעשר ראשון ללוים, והשני עבור כל דבר מצווה כנגד מעשר שני שהבעלים היו אוכלים בירושלים. הבהרה: בענין השימוש בכספי מעשר לשאר מצוות, יש לציין שבגליון 30 דין 6 נפלה טעות, נכתב שהגר"ש אויערבאך התיר להשתמש בכספי מעשר עבור ביקור בארץ ישראל, ובאמת שלא התיר אלא אם מטרת הביקור היא כדי לעלות לגור בארץ ישראל בקביעות, כיון שישבת ארץ ישראל היא מצוה לפי הרבה פוסקים, ולא כשהביקור הוא רק לתענוג או לבקר קרובים. 7. האהבת חסד שם כתב שיכול לקנות מהם ספרים ולהשאל לאחרים, אבל לא לקנות תפילין. ולכאורה הטעם הוא משום שהוא דבר שבחובה אינו רשאי לשלם מכספי מעשר השני שדבר שבחובה אינה באה אלא מן החולין, ולאחר שהפריש חומש שוב אינם כספי חולין. וכן נראה בספר קובץ תשובות שם שכתב התיר לשלם עבור "צורכי בית הכנסת וכתובת ספר תורה כשאין לציבור ספר תורה לקרות בו", ולא כתב שניתן לכתוב ספר תורה כדי לקיים מצוות כתיבת ספר תורה, אלא לצורך הציבור. ומסתבר שטעמו הוא גם משום שמצווה זו היא חיוב, ולכן לא ניתן לקיימו מכספי המעשר השני. יתר פרטי דין זה שדבר שבחובה אינו בא אלא מהחולין נתבאר בגליון 30 דין 3-1. 8. כן כתב בשו"ת אגרות משה יו"ד סי' צג, לענין אם מותר ללוות מהבנק בריבית ולהלוות את הכסף ליהודי ולשלם את הריבית מכספי המעשר השני, וז"ל: "ואם הוא מפריש חומש, שהוא גם למצות אחרות, כהא גוונא מסתבר שכיון שיש לו מצוה בהלוואתו אף שאין עליו חיוב העשה להוציא הוצאות להשיג כסף להלוות, מכל מקום רשאי ליקח הריבית מהחומש, דלא גרע מהמעוטה שהוציא להדור מצוה שרשאי ליקח מהחומש". ועיין שם שאם מלוה לעני רשאי לשלם את הריבית מכספי המעשר הראשון, אבל אם מלוה לעשיר אינו רשאי לשלם רק מכספי המעשר השני. והנה האהבת חסד בפתיחה, נתיב חסד הערה א והערה ט, וכן בפרק ו הערה ג

3. נחלקו הראשונים אם הלוואה לעניים נחשבת לצדקה. לדעת הרמב"ם⁹, וכן פסק השו"ע¹⁰, הלוואה נחשבת לצדקה וממילא אפשר להקים קרן הלוואות לנוזקים¹¹ מכספי מעשר¹². לדעת הרמב"ן ההלוואה היא מצוה בפני עצמה אבל אינה נחשבת לצדקה¹³, ואם כן מי שנדר או נהג שלוש פעמים לתת כספי המעשר לעניים אינו יכול להקים מהם קרן הלוואות, לסוברים שבמקרה כזה אין להוציא מכספי מעשר לשאר מצוות חוץ מצדקה¹⁴. החפץ חיים הכריע שמותר לנהוג כן לכתחילה¹⁵, ומוסיף שראוי להפריש שני שליש מכספי המעשר עבור מתנות לעניים ושליש עבור הלוואות¹⁶. ויש שכתבו שאפשר להפקיד כספי המעשר בגמ"ח, עד שיצטרך לחתן את ילדיו, וכשיחתן את ילדיו ישתמש בכסף עבור הוצאות שניתן להוציא מכספי מעשר¹⁷.

4. לפי כל הדעות השאלת חפצים לעניים נזקקים (בשונה מהלוואה) היא בכלל מצוות צדקה¹⁸. אמנם, אם רוצה לייסד גמ"ח להשאלת כלים אף לעשירים, עליו להתנות, כשמתחיל להפריש מעשר, שיוכל להשתמש בכסף אף למצוות אחרות, או שעושה כן 'בלי נדרי'¹⁹.

5. אדם שזקוק למקום בבית כנסת, אינו רשאי לקנות מכספי מעשר²⁰. כמו כן, עיר שיש בה בית כנסת אחד בלבד, אינו רשאי להשתתף בהחזקת בית הכנסת מכספי מעשר, מאחר שבני העיר חייבים בכך²¹. אבל אם משלם עבור ההחזקה מרצונו²², רשאי לשלם מכספי מעשר, במקרים שרשאי לתת מכספי מעשר עבור שאר מצוות²³. וכן אם קונה מקום בבית כנסת, ועיקר כוונתו כדי לתמוך בבית הכנסת ולא להנאותו, רשאי לקנות מכספי מעשר²⁴. אולם נראה שבמקרה זה, חייב לשלם את שווי הנאתו מהמקום מכספי חולין²⁵. ואם הגבאים נותנים מקומות לעניים חנם, או בזול, ומוכרים לעשירים ביוקר, נראה שתוספת יוקר זו נחשבת לצדקה, ואפשר לשלם מכספי מעשר לכלל הדעות²⁶.

6. לא ניתן לשלם חוב לביטוח לאומי או לכל מס אחר מכספי מעשר, אף שהכסף מיועד לתמוך בעניים, משום שלא ניתן לשלם חובות מכספי מעשר²⁷.

מוכיח מדברי הרמב"ם והחינוך שיש חיוב הלוואות לעשיר בשעת דחקו כמו לעני, ולפי זה נראה שניתן לשלם הוצאות ההלוואה לעשיר בשעת דחקו מכספי צדקה, או מכספי המעשר הראשון, כיון שאף הלוואה זו בכלל צדקה. ויש להסתפק אם דברי האגרות משה אמורים רק במקרה שהעשיר אינו דחוק, שאז אין חיוב רק מצוות חסד בלבד, או אפילו כשהעשיר דחוק, וסובר שכל הלוואה לעשיר אינה כלולה במצוות צדקה אלא מצוה בפני עצמה, וכן מסתבר שאם לא כן היה לו לחלק בין אם העשיר זקוק להלוואה או לא. 9. הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"י הלכה ו' מונה שמונה מעלות בצדקה, והמעולה שכולן המחזיק ביד ישראל המך ונותן לו מתנה או הלוואה. 10. בס"י רמט סעיף ו'. 11. אבל עשיר שאינו זקוק לכסף עבור צרכיו הבסיסיים, אלא רוצה ללוות כדי להשקיע ולצבור הון, אין מצוות צדקה הלוואות לו (אלא מצוות הלוואה). ולכן יש להיזהר שעשיר כאמור לא ילווה כסף מגמ"ח, מכיון שסביר שחלק גדול מכספי הפיקודנות הם כספי מעשר המיועדים לקיים בהם מצוות צדקה. 12. היינו שיוציא את הכסף מבעלותו, ואף לאחר מיתתו לא יוכלו יורשיו להשתמש בכסף לעצמם. 13. כן כתב בספר אהבת חסד ח"ב פרק יח שהרמב"ן מונה מצוות הלוואה כמצוה בפני עצמה. ובפתיחה לספר חפץ חיים עשה ד' בבאר מים חיים מבאר יותר שדעת הרמב"ם מצוות "גר ותושב וחי עמך" להחזיק ידי המט ליפול, כלולה במצוות צדקה, אבל הרמב"ן בעשה ט"ז מונה מצוה זו בפני עצמה. וסובר החפץ חיים שמצוות הלוואה כלולה לדעת הרמב"ן במצוות "גר ותושב וחי עמך" ולא במצוות צדקה. ואפשר לדחות ולומר שרק להציל הטובע בנהר סובר הרמב"ן שהיא מצווה בפני עצמה, אבל מצוות הלוואה כלולה במצוות צדקה. 14. כן כתב בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלא שאם נהג שלושה פעמים לתת כספי המעשר לעניים חל עליו נדר לתת לעניים, וכדין כל הנהגה טובה שאם נהג שלושה פעמים חל עליו דין נדר אף אם לא חשב להדיא שרוצה לעשות כן לעולם. ובסי' רלב מפרש בדעת המהרי"ל שחיוב מעשר כספים הוא רק לעניים, וכן משמע בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג) סי' עד. מאידך, ה"ט"ז בס"י רמט סק"א והשו"ך שם סק"ג מביאים מה שכתב המהרש"ל (בהגהות על הטור סי' רמז וס"י רנו) בשם תשובת רבי מנחם סי' תנט וז"ל "וכן אני רגיל להורות לבני אדם כל מצוה שתבוא לו כגון להיות בעל ברית או להכניס כלה לחופה וכיו"ב או לקנות ספרים ללמוד בהם או לשאילה לאחרים ללמוד בהם אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותו מעשה אז היה לוקח מן המעשר"ל וכן כתב המהרש"ל שם "עכשיו נותנין לצדקה על דעת כן לעשות כל צרכי ציבור וכן מעשר לעשות בו כל צרכי מצוה". יש לציין שאף מי שנהג שלוש פעמים להפריש מעשר לעניים, יכול לחזור בו ולתת לשאר מצוות, אם מסר מודעה בערב ראש השנה כנהוג. עיין בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' צא אות כ ובספר כל נדרי פרק פא הערה לו. 15. בספר אהבת חסד שם מאריך בזה. ומסקנתו להתיר להקים קרן הלוואות מכספי מעשר, על פי דעת הרמב"ם והשו"ע שיש מצוות צדקה בהלוואות. ואף לפי דעת הרמב"ן שאינו מקיים מצוות צדקה, מכל מקום הרי השו"ך והט"ז סוברים שניתן לשלם מכספי מעשר עבור שאר מצוות, ואין חיוב להחמיר שתי חומרות יחד, כדעת הרמב"ן שאין מצוות צדקה בהלוואה וכדעת המהרי"ל שכספי מעשר מיועדים רק לצדקה. ומזה שהאבות חסד האריך לבסס היתר זה נראה שרצונו להורות כן לכתחילה ממש. ויש לתמוה על האהבת חסד, מגילה שלדעת המהרי"ל צריך לקיים בכסף מצוות צדקה, הרי המהרי"ל לא כתב רק שהכסף מיועד לעניים, אבל באמת ניתן לקיים בו הן מצוות צדקה והן מצוות הלוואה. ואפשר שכיון שהרמב"ם כותב בהלכות מתנות עניים פ"י הלכה ה' שמעשר הוא שיעור במצוות צדקה, לכן סבר האהבת חסד שלדעת המהרי"ל יש לקיים בכסף מצוות צדקה דוקא. 16. הטעם הוא מכיון שעניים שזקוקים למתנות מצויים יותר מאלו שזקוקים רק להלוואה. ומוסיף שם שאם יהיה מספיק כסף בקופת הגמ"ח, ובקופת הצדקה יחסר כסף, ייתן כל כספי המעשר לקופת הצדקה. ולפי זה הכל תלוי לפי הצורך באותו המקום והזמן. בשו"ת שבת הלוי ח"ט סי' רא כתב שלא להפריש לקרן הלוואות יותר מחצי כספי מעשר "כדי שיהיה לו שכיח מעות צדקה לחלק להנצרכים". 17. כן כתב הגר"נ קרליץ שליט"א בספר חוט שני הלכות שבת ח"ב עמוד שלא אות ג, שאין לשמור את כספי המעשר עד שיחתן את ילדיו, כיון שיש היום עניים הזקוקים לכסף, אבל להפקיד את הכסף בגמ"ח מותר, כיון שכל הזמן ישמש הכסף למטרה רצויה. ולכאורה מדובר בעצה פשוטה שמותר לכל הדיעות, ויש להקשות על שו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סי' קמד שנשאל על אחים שרוצים ליחד את כספי המעשר בשביל לחתן את אחיהם, ופסק שיש להם להעביר הכסף מיד לאת זה שיצטרך בעתיד, כדי שיצאו מצות צדקה מידם מיד, ולכאורה היה יכול לתת עצה זו. 18. השאלת בגדים וכלים לנוזקים היא בכלל מצוות צדקה, וכמו שכתב בספר אהבת חסד פ"א דין ג' וז"ל: "אבל בעני שבא לשאול ממנו איזה כלי וחרוץ חפץ הנחוץ לו יש עליו חיוב גדול מצד הדין לשאול לו, פן אין לו עתה במה לקנות" ובנתיב החסד אות ז' מבאר "ולא גרוע ענין זה ממצוות צדקה שצוהה התורה בכמה אזהרות להטיב לו ולתת לעני די מחסורו שכולו בזה גם כל העניים הנזקקים שצריך העני לתשמישיו". ולענין מצוות השאלת כלים אף האהבת חסד תולה במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן, אלא לכל הדעות מקיימים מצוות צדקה. ואפשר שהחילוק הוא שבהלוואה אין המלוה נחסר כלום, שהרי מקבל את כל הכסף בחזרה, אבל בהשאלה החפץ מתמעט מערכו ודומה יותר לנתינת צדקה. 19. השאלת כלים לעשירים היא מצוה מצד חסד, אבל אינה צדקה, כמבואר בסוכה דף מט ע"ב "צדקה בממונו גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו" ופירש רש"י ד"ה בממונו "מלוה לו מעות משאלו כלים ובהמה", והיינו שאם המקבל עשיר יש רק מצוות גמילות חסד ולא של צדקה. ואף שמשאל גם לעניים, עם כל זה אין להתיר רק לפי הסוברים שמותר לשלם מכספי מעשר לשאר מצוות. וכן נראה בדברי הט"ז סי' רמט סק"א שמתיר לקנות ספרים מכספי מעשר ולהשאלם לאחרים, רק מטעם שאפשר לשלם מכספי מעשר אף לשאר מצוות, הרי שדינו כשאר מצוות. 20. שמקום בבית הכנסת הוא זכות קניינית, והרי זה כקונה תשמישי מצוה מכספי מעשר. וכן כתב בספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פ"ז ס"ק כז' "כל דבר שגם בלאו הכי היה נותן לו, אי אפשר לחשב בחשבון המעשר אף על פי שזה נחשב בצדקה", ובציון ההלכה שם ס"ק סג מביא בין היתר שכן הורה החזון איש, והרב פנחס פנחס קניית מקום היא הכרחית, כגון שבת הכנסת צר מהכיל את כל הרוצים להתפלל בה, או שהגבאים לא נותנים עליה לתורה רבי' שאין לו מקום. וכן ראייתו בספר באורח כספי מעשר בשם הגר"נ קמינצקי בספר אמת ליעקב יו"ד הערה 134 שאי אפשר לשלם דמי חבר לבית הכנסת מכספי מעשר, כיון שמקבל שירות עבור תשלום זה, והרי זה כמקח וממכר. 21. כמו שנפסק בשו"ע ח"ו סי' קסג סעיף א שכופין בני העיר זה את זה לבנות בית הכנסת, ודבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין. ולפי זה אפילו מי שאינו יכול להגיע לבית הכנסת ואינו נהנה ממנה כלל, אינו יכול לשלם עבור ההחזקה מכספי מעשר כיון שהוא מחויב בה. וכן כתב בשו"ת מהר"י אסאד יו"ד סי' שלה שאסור לקנות מקום ישיבה בבית הכנסת מכספי מעשר, משום שהוא חוב המוטל על הציבור, ומסתמא מדובר כשיש בית כנסת אחד בעיר. וכן כתב בספר בית דינו של שלמה יו"ד סי' א (דף מט טור ד) שמתעם זה אסור לשלם מכספי מעשר עבור רכישת קרקע לבית קברות. 22. כגון שיש בחזקת בית כנסת נוספים בעיר, או שמשלם יותר ממה שחייב לפי חלקו, ואפילו אם שאר הציבור אינם עניים, ומכבואר בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רמב. 23. משום שהחזקה בית כנסת היא מצוה, וכן פסק בשו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' פג. 24. בדומה למה שכתב הט"ז ביו"ד סי' רמט סק"א מעשר לתורים מכספי מעשר להרוויח דבר שהוא בגדר טובת הנאה. 25. בדומה למה שהבאנו בגיליון 30 הערה 32 שם שכתב צדקה ומשפט פרק א הערה פה, שמותר לקנות ספר ממחבר עני כדי לתמוך בו, אבל את החלק שהיה משלם עבור הספר גם אם המחבר לא היה עני, יש לשלם מכספי חולין. 26. בדומה למה שהבאנו בגיליון 30 הערה 10 בשם הגר"מ פינשטיין והגר"ש אויערבאך ששייבה שגובה שטר לימוד גבוה מהורים בעלי אמצעים כדי לממן את הלימודים של בנים להורים עניים, מותר לשלם תוספת זו מכספי מעשר. 27. כן כתבו הט"ז בס"י רמט סק"א, הברכי יוסף שם ס"ק יח

7. כולל שמתנה עם האברכים לתת את כספי המעשר לכולל, האברכים אינם רשאים לתת כסף זה מכספי מעשר, אלא מכספי חולין²⁸. אבל אם הכולל דורש מן האברכים לגייס תרומות לכולל, רשאי אברך, שמתבייש להתרים אחרים, לתת מכספי מעשר, חוץ משווי ההנאה על שחסך את הטרחה והבושה, שאותו יש לתת מכספי חולין²⁹.

8. מוסד (הראוי לקבל מכספי מעשר) שעושה הגרלה בין התורמים, נחלקו הפוסקים אם מותר לקנות כרטיס הגרלה מכספי מעשר. הרבה פוסקים מתירים רק אם מוכח שכוונתו לתרום למוסד ולא כדי לזכות בפרס, וכגון שכרטיס ההגרלה יקר מדי ביחס לגובה הפרסים וביחס לסיכוי לזכות בהם³⁰. ויש מתירים אפילו אם הפרס והסיכוי מצדיק את המחיר³¹, אבל בתנאי שאינו משתמש ביותר מחומש מכספי המעשר שמפריש עבור רכישת כרטיסי הגרלה³², וגם אינו משנה מדיני הקדימה בצדקה ובמעשר כספים³³. ויש שאוסרים לגמרי לקנות כרטיסי הגרלה, ואינם מתירים רק שהמוסד יעשה הגרלה בין כל התורמים החל מסכום מסוים ומעלה, ובתנאי שגובה התרומה לא יגדיל את הסיכויים לזכות, כך שההגרלה אינה אלא תמריץ בלבד³⁴. לכל הדעות מותר לקנות כרטיס מכספי מעשר אם בדעתו לתת את הפרס לצדקה. כמו כן, בדיעבד אם קנה כרטיס שלא כדין וזכה, עליו לתת את הפרס לצדקה³⁵. ויש שכתבו שבכל אופן אם זכה ראוי להחזיר את עלות הכרטיס למוסד, אף אם היה רשאי לקנות את הכרטיס³⁶.

9. מותר לאדם לעבוד בחינם עבור עני, או עבור מוסד צדקה, ולנכות תשעים אחוז³⁷ (או שמונים אחוז אם הוא נוהג לתת חומש) מהסכום שהיה יכול לגבות עבור עבודה זו מכספי מעשר³⁸. אמנם, יש מי שמתיר לעשות כן רק לעובד שדרש תשלום מראש, ולאחר מכן מוותר על התשלום לשם צדקה³⁹. אבל רוב הפוסקים מתירים אף אם ויתר על התשלום מראש והתכוון אז לנכות כנגדו מכספי מעשר⁴⁰. ויש שהוסיפו שאפילו אם לא התכוון מראש לנכות מכספי מעשר, יכול לומר בפני עדים שחוזר בו ואינו מוכן לעבוד חינם, אלא בניכוי התשלום עבור מה שיעבוד מכאן ולהבא מכספי מעשר⁴¹. לכל הדעות אינו יכול להחליט לאחר שסיים את העבודה לנכות את התשלום שהיה מגיע לו מכספי מעשר⁴².

בשם תשובת כתב יד הראשון לציון שם סעיף א. והחידוש הוא אף שבגמ' ב"ב דף ט ע"א מוכיח מהפסוק (ישעיה ס יז) 'ונגשך צדקה' שכספי המיסים נחשבים לצדקה. והטעם שנחשבים לצדקה כתבו המאירי והמהרש"א בחידושי אגרות השעניים הננים ממנו שעל ידי זה יצטרכו לשלם פחות מיסים. ואפילו לסוברים שניתן להוציא כספי מעשר לשאר מצוות, היינו רק למצוה שלא היה עושה מכספי חולין, וכמו שהבאנו בגיליון 30 הערה 18, אבל דבר שחייב בו ממילא, אפילו מקיים בזה מצוות צדקה ממש, כגון המפרנס ילדיו הקטנים, אסור. עיין גיליון 30 דין 2,3. וכן כתב בספר צדקה ומשפט פ"ו הלכה יא והערה כט. עוד כתב הראשון לציון שם שיש לחשב את הרווחים לאחר ניכוי המיסים, שכל מה שמשלם עבור מיסים הרי זה כאילו לא הרוויח. 28. שכל תנאי שבממון קיים, והאברך חייב לתת לכולל את התרומה/ שהם דורשים, ואין אדם פורע את חובו מכספי מעשר. וכן הביא בספר באורח צדקה פרק יא הערה קטו בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א והגרש"ז אויערבאך. 29. על כל אחד לשער בעצמו, לפי מצבו, כמה היה מוכן לשלם כדי לחסוך את הטרחה או את הבושה להתרים אחרים. והראיה ממה שפסקו הרמ"א בחו"מ סי' רסד סעיף ד והנתיבות שם סק"ה שאם ראובן הציל את שמעון מבית הסוהר, ולוי היה יכול להשתדל להציל שמעון חינם, חייב שמעון לשלם לראובן כפי שווי הנאתו שלא נצרך לבקש טובה בחינם מלוי, ואם כן אף בנידון דידן יש לנכות שווי הנאה זו. ויש הרבה אנשים שהנאה זו שווה להם כסף כל התרומה, ואינם יכולים לתת מכספי מעשר כלום. 30. בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' עז מחלק בין הגרלה שמספר המשתתפים מוגבל, שאז יש ערך ידוע לזכות הכניסה בהגרלה ומותר. טעם ההיתר הוא שאפשרות הזכייה בהגרלה אינה שווה כסף והיא רק הנאה צדדית כעין 'טובת הנאה' ומותר. אבל אם מספר המשתתפים מוגבל ויש ערך ידוע לכרטיס אסור, ואפילו אם תורם מסוים משוכנע בעצמו שזכות הכניסה בהגרלה אינה שווה בעיניו כלום, ואינו תורם רק מצד מצוות צדקה, גם כן אסור. וכן מסתבר, בדומה למה ששינוי בשביעית פ"ב מ"א "נתת תורת כל אחד ואחד בידו", שלא רצו חז"ל לתת לכל אדם לשער בעצמו. דומה לשיטת האגרות משה כתב בספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פ"ז באור ההלכה ד"ה ואחד מעשרה שהקונה כרטיס הגרלה בכספי צדקה והגריל, שייך הפרס לצדקה, ומוסיף "אם לא שבאמת אין שווה לאף אחד הספק הזה הסכום הזה ורק כולן נותנים משום צדקה אז יתכן שיכול לנכות הסכום שיותר ממה ששווה הספק למכור בשוק", הרי גם לדעתו אין היתר לקנות כרטיס הגרלה מכספי מעשר ושהפרס יהיה שלו, רק אם זכות ההשתתפות בהגרלה אינה שווה כסף. גם בספר צדקה ומשפט פ"א הערה פה ד"ה ובנדון כרטיס הגרלה טובה שיש לנכות את הסכום ששווה זכות ההגרלה ואת היתרה לשלם בכספי מעשר, ואינו מחמיך באגרות משה שצריך לכל העולם לזכות בהגרלה שווה כסף, אלא שאם התורם משוכנע בעצמו שלא היה קונה בשביל הנאת ההגרלה, מותר. (ובהמשך מחדש עוד, שאם קשה לשער כמה היה מוכן לשלם אם ההכנסות לא היו מוקדשות לצדקה, מותר לשלם את כל עלות הכרטיס מכספי מעשר, וצריך עיון כיצד יהיה מותר לשלם מכספי מעשר בגלל שמוספיק). 31. כן כתב בספר תשובות והנהגות ח"ג סי' רפט ד"ה ולמעשה נלענ"ד, אמנם בכל התשובה לא ביאר כלל למה אין הפרס שייך לצדקה, אלא מסביר שהמוסד רשאי לקיים הגרלה על חשבון כספי הצדקה, כיון שבכך הוא מעודד אנשים לתרום. וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ט סי' ר' "לידי פשוט דמות... על פי היסודות המבוארים ביו"ד סי' רמט ובפוסקים שם", ולא ביאר טעמו. 32. כן כתב בתשובות והנהגות שם, וטעמו כדי שלא יתירו אנשים רק למוסדות שמקיימים הגרלות, ולא לעניים ולמוסדות אחרות. 33. כן כתב בתשובות והנהגות שם. דיני קדימה נתבאר בגיליון 26 ופשוט שאסור לשנות מסדר פה ד"ה להרוויח את ההגרלה. 34. כן כתב בשו"ת אבן ישראל ח"ח סי' סד, שכל הקונה כרטיס הגרלה בכספי צדקה וזכה, הפרס שייך לצדקה, שכספי הצדקה הניבו פירות. וכתב שאינו דומה לעליה לתורה שנחשבת להנאה צדדית, שעליה לתורה אינה שווה ממון, אבל הפרס שזכה בו שווה ממון ושייך לצדקה. ורק אם מגרילים בין כל התורמים, שכספי הצדקה שותרם לא גרמו שיוכה, שהרי היה יכול לזכות אף אם היה תורם פחות מכך, זכה תורם בפרס לעצמו. 35. כן כתבו בשו"ת אבן ישראל שם ובספר דרך אמונה שם, ואף לדעת האגרות משה שרשאי לקנות מכספי מעשר כרטיס הגרלה שאינו שווה כסף, מכל מקום מודה בכרטיס ששווה כסף שהפרס לצדקה. אמנם, בספר צדקה ומשפט כתב שאם זכה בגורל ישלם את עלות הכרטיס לצדקה, וכן יפריש מעשר מהפרס והשאר לעצמו. 36. שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' עז. 37. כן הביא בספר באורח הצדקה עמוד שכה בשם הגרש"ז אויערבאך ובעמוד ססו אות יט ובעמוד קפב הערה קנד בשם הגר"י קרליץ שליט"א. הטעם שיכול לנכות רק תשעים אחוז הוא, שהרי אף אם היה גובה תשלום עבור העבודה היה חייב להפריש ממנו מעשר לצדקה, הרי שאינו חוסך לצדקה רק תשעים אחוז. 38. כן פסק בשו"ת מהר"ל דיסקין סי' כד וכן הביא בספר באורח צדקה עמוד שכב בשם הגר"מ פיינשטיין ובשם הפוסקים שהובאו בהערה הקודמת. יש לציין, שאם העני או המוסד אינו זקוק למקצועיות של עובד זה, אינו רשאי לנכות רק כגובה השכר של רמת מקצועיות שהוא זקוק. דוגמא: עורך דין נוטריון המתמצא בייצוג משפטי ומשתרם מאתיים דולר לשעה, שעובד חינם למוסד וחותר על מסמכים שזקוקים לחתימת נוטריון, עבודה שניתן להשיג בשלושים דולר לשעה, אינו רשאי לנכות מכספי מעשר רק שלושים דולר לשעה שהמוסד חסך. בספר עלינו לשבח ח"ג שו"ת סי' קי חידש עוד שרק מה שהעני היה מוכן לשלם בפועל, אם היו דורשים ממנו תשלום, ניתן לנכות מכספי מעשר, ולא כל שווי העבודה. ואינו מסתבר, שהרי העני זקוק לעבודה זו, ורק מפני דחקו אינו יכול לשלם את המחיר הראוי, ובאמת נהנה מעבודה זו מלוא שוויה, ודאי שנחשב שנתן לעני את מלוא שווי ההנאה, וכן כתב בשו"ת מהר"ל דיסקין שם. 39. כן מביא בספר באורח צדקה עמוד שכג (מועתק מספר מעשר כספים) בשם הגר"מ פיינשטיין, וז"ל: "בעל מקצוע שרוצה לנכות את ערך שירותיו למוסד תורני או לצדקה אחרת מכסף מעשר שלו צריך להגיש חשבון ואחרי כן לבטלו". לכאורה אין צורך להגיש חשבון, אלא מספיק אם יסכמו כמה המוסד יתחייב לשלם עבור העבודה, ולאחר מכן לפטור אותו. 40. כן כתב בשו"ת מהר"ל דיסקין סי' כד, וטעמו שכל של אפרש שעובד חינם הרי יכול לדרוש תשלום לאחר העבודה, כמו שפסק הרמ"א בחו"מ סי' רסד סעיף ד, ואם כן אף לא יסכמו מראש על שכר עבודה הרי זה כאילו סיכם ורשאי לנכות מכספי מעשר. עוד מחדש שאף אם התנה מראש שעובד בחינם, מכל מקום עצם העבודה היא צדקה ורשאי לכוון מראש שהעבודה היא במקום צדקה. ומוכיח שעבודה שנחשבת כנתינה, שהרי ניתן לקדש אשה בעשיית מלאכה. וכן נראה דעת כל הפוסקים (זולת הגר"מ פיינשטיין) שסתמו שרשאי לנכות שכר העבודה מכספי מעשר ולא כתבו שיש לקבוע שכר מראש. 41. כן פסק מהר"ל דיסקין שם, וטעמו שפועל יכול לחזור אפילו בחצי יום, ואף אם נאמר שאסור לו לחזור בו מדין נדר לצדקה, מכל מקום עצם קיום הנדר היא מצוות צדקה. 42. כן כתב מהר"ל דיסקין שם, וראיתו ממה שכתב הט"ז בסי' רמט סק"א שאדם שקנה עליה לתורה אינו יכול לשלם תמורתה מכספי מעשר, אלא אם כן תכנן כן מראש, שאם לא תכנן כן מראש, התחייב כסף לבית הכנסת מהעליה שקנה, ואינו יכול לשלם חובו מכספי מעשר. וסובר מהר"ל דיסקין שעבודה לעני אינה צדקה, אלא גמילות חסד בגופו, ואינו יכול לצאת בכך חובת צדקה אלא אם יתכוון מראש שהעבודה תחשב לצדקה. אמנם אפשר לחלק, שקניית עליה היא מקח וממכר ממש, ורק אם מתכוון לתרום לצדקה ניתן להחשיב את העליה לטובת הנאה בלבד, אבל עבודה לעני ללא תמורה היא נתינה לעני ממש. וגם אין לטעון שאינה כי אם גמילות חסד בגופו, שהרי הרבה סוברים שניתן לשלם מכספי מעשר עבור מצוות, כשאין חשש שעשה נדר לתת רק לצדקה.

פיצוי פיטורין ושאר תנאים סוציאליים לעובד
שיעור שנמסר ביום העיון שהתקיים ביום כח ניסן תש"ע

שאלה: מעביד שלא ידע ולא עלתה על דעתו שיתחייב לשלם פיצויי פיטורים לעובד, האם חייב לשלם פיצויים לאחר שפיטר אותו. ומה הדין במעביד שטוען שהתנה שלא לשלם פיצויים והעובד מכחיש?

תשובה: חייב לשלם כל מה שנהוג לשלם, ואינו נאמן לטעון שהתנה אחרת מבלי להוכיח. מכיון שתקנת חכמים היא שכל עוד שלא יוכיח שהתנה אחרת, המנהג הוא הקובע.

מקורות

גדר הכלל 'הכל כמנהג המדינה'

בב"מ דף פג ע"א שינוי "השובר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו רשאי לכופן, מקום שנהגו לזון יזון לספק במתיקה יספק, הכל כמנהג המדינה". כלל זה שהכל כמנהג המדינה יש בו שני חלקים. החלק הראשון הוא שכל הסכם סתם מבוסס על המקובל ומסתבר שכן היתה דעת הצדדים, כמנהג המדינה. וכפי שהדין הוא במקום וממכר, שהמנהג קובע מה כלול במקום ומה אינו כלול, וכמבואר בשו"ע סוף סי' רטו. בנוסף לכך, יש בשכירות פועלים תקנת חכמים שמנהג המדינה יקבע. חיוב זה אינו בגלל שכך רצו הצדדים, אלא שחז"ל כפו את דעתם. טעם התקנה הוא, מכיון ששכירות פועלים היא מעשה יומיומי, לא רצו חז"ל שהצדדים יבואו למריבה כל פעם מחדש על תנאי ההסכם, וקבעו שהמנהג יקבע על עוד שלא יוכיחו שהיה תנאי מפורש שונה מהמנהג. תקנה זו, אינה לשם מטרה סוציאלית, שנאמר שהצדדים אינם יכולים להתנות נגד המנהג, אלא תקנה לטובת שני הצדדים, כדי שתנאי ההסכם יהיו ברורים. אבל הצדדים יכולים להתנות במפורש על תנאים שונים מהמנהג.

הטוען נגד המנהג עליו להוכיח

נפקא מינה בין שני הטעמים, אם יש ויכוח על התנאים אם היו כפי המנהג או שהתנו תנאים אחרים. אם דין 'הכל כמנהג המדינה' היה רק מצד אומדן דעת הצדדים היינו אומרים 'המוציא מחברו עליו הראיה', אבל כיון שזו תקנה הולכים אחר המנהג, כל עוד שאין הוכחה שתנאים היו שונים. והטעם הוא שאם יוכלו לטעון שהיו תנאים אחרים שוב יהיו ויכוחים בין העובד והמעביד אילו תנאים היו, לכן עקרו חז"ל את הדין שיש בכל טוען ונטען ש'המוציא מחברו עליו הראיה' וקבעו ש'הכל כמנהג המדינה' עד שלא יוכח אחרת.¹

כן מוכח מדברי הגהות אשר"י שכתב על דברי הירושלמי, שהובאו ברא"ש שם "בכל מקום תנאים מחבירו עליו הראיה חוץ מזו זאת אומרת מנהג מבטל הלכה", ומוסיף הגהות אשר"י שהטוען נגד המנהג עליו להוכיח. הרי שדין זה שהטוען נגד המנהג עליו להוכיח, אינו מדין נאמנות, שמסתבר שהתנאים היו כמו המנהג, אלא מדין 'מנהג מבטל הלכה', והיינו שחז"ל קבעו שהכלל 'הכל כמנהג המדינה' גובר על הכלל

¹ אמנם החזון איש בחו"מ ליקוטים סי' ה אות ז (ובאבן העזר סי' עב אות ז) כתב הסבר אחר "דהבא בטענה שהיא מענה ומחדשת את הענין חשיב כמוציא, והמחזיק בטענה המעמדת את הדבר על ענינו הידוע חשיב מוחזק".

תשובות קצרות (מסוף השיעור)

- ה. מנהלי מוסדות שמקבלים כסף מהמדינה, ואחד מהתנאים לעמוד בקריטריונים לקבלת תקציבים הוא לשלם לעובדים לפי טבלת השכר של משרד החינוך, האם המנהלים רשאים להתנות עם המורים שישלמו פחות, או שהמורים יחזירו חלק משכרם?
- תשובה: אין זה גול מהמורים אם יעשו כן, מאחר שכך הותנה עמם, אבל זה גול מהמדינה.
- ו. סוכם על משכורת ללא תלוש, האם חייבים בתנאים הקבועים בחוק? תשובה: פשוט שהמעסיק חייב בכל התנאים, כל עוד שלא התנה במפורש אחרת. שאם התנה עם העובד שיפסיד את זכויותיו בביטוח לאומי, אין זה אומר שהעובד צריך להפסיד גם יתר התנאים הנחוגים. ויש להוכיח כן מהגמ' בב"מ דף פג ע"א שאף אם המעביד שילם לעובד יותר מהמקובל, אינו יכול לדרוש ממנו לעבוד יותר זמן, שהעובד יכול לטעון שקיבל שכר יותר גבוה כדי שיעבוד יותר טוב. הרי שלא אומרים שאם המעביד שילם דבר אחד מהמנהג, הרי הוא יכול לשנות בדברים אחרים, ואפילו כשישנה סברא לקשר ביניהם, וכל שכן בנידון דידן שאין שום סברא לקשר ביניהם.
- ז. האם חייבים לשלם פיצויים לעוזרת בית קבועה, לשמרטפית (בייבי סיטר), למטפלת ולמנקה בחדר מדרגות?
- תשובה: לעוזרת בית ודאי חייבים. לשמרטפית לא חייבים, מאחר ולא מעסיקים אותה רק בעת הצורך ולא בעבודה קבועה, ואין קשר בין הפעמים שהעסיקו אותה. אבל לממלא מקום קבוע יש לשלם כיון שזה מוגדר לעבודה קבועה, לשמש תמיד כממלא מקום. למטפלת ייתכן שאין חיוב לשלם, מאחר שהיא עובדת בביתה והיא יכולה לעשות בו בזמן עבודות אחרות בבית, אין היא מוגדרת כעובדת. למונקה, אם היא מנקה תמיד בעצמו יש לשלם לו פיצויים, אבל אם הוא מביא לפעמים עובדים אחרים לנקות, אין הוא נחשב אלא לקבלן ניקיון, שעליו לדאוג שהבית יהיה נקי, ואין חיוב לשלם לו פיצויים.
- ח. עובד שאינו תובע פיצויים לאחר שפוטרו, האם חייבים לשלם לו. תשובה: כן.

- א. האם פסיקה של בית משפט העליון מחייבת כמו חוק? תשובה: החוק אינו קובע מחמת עצמו, אלא מחמת שכן המנהג. וממילא אם הפסיקה התקבלה כמנהג, הרי היא מחייבת.
- ב. במקרה שלפי החוק על המעביד להוכיח שפיטר כדון או שהעובד התפטר, האם הדין יייה כפי החוק, או שהמעביד יהיה נאמן מדין 'המוציא מחברו עליו הראיה'?
- תשובה: אם החוק הוא בדיני הראיות בכל הנושאים הממוניים, הולכים אחר דין תורה. ואם יש חוק ספציפי לענין עובד ומעביד, לתת נאמנות לעובד, החוק קובע, מאחר שגם זה בכלל המנהג.
- ג. האם ניתן להתנות שלא לתת לעובד את המגיע לו לפי החוק (לפי החוק לא ניתן להתנות)?
- תשובה: החוק חוקק ממניעים סוציאליים, ולכן שללו מהמעביד את האפשרות להתנות נגד החוק, שאם לא כן, לא הועילו כלום, שכל עובד שדחוק למצוא עבודה יהיה מוכרח לחתום שמוותר. אבל בדיננו, תקנת חז"ל אינה בגלל סיבה סוציאלית, ולכן ניתן להתנות. וכן מפורש בתוספות בב"מ דף פג ע"א. בביאור הגר"א בסי' שלא סק"א מביא מקור לדין זה מדין 'מתנה שומר חנם להיות כשואל' שאפילו דיני השומרים שקבעה התורה הם רק כשלא התנו אחרת.
- ד. מעביד שמודיע לעובד שמכאן ולהבא אינו מקבל תנאים סוציאליים, והעובד מסכים מחשש שהמעביד יפטר אותו, האם יכול לחזור ולתבוע פיצויים ושאר תנאים סוציאליים לאחר שפיטרו אותו?
- תשובה: אם מחל בפירוש, אינו יכול לחזור ולתבוע פיצויים אלא אם כן מסר מודעה ויכוח שהיה אנוס (אונס שהמעביד יעשוק אותו ולא כדון). תקנת חז"ל אינה בגלל סיבה סוציאלית, ולכן ניתן להתנות. שהיה אסור עליו לפטר, כגון מלמד באמצע השנה, המעביד חייב לשלם הכל כאילו לא התנה כלום. אבל אם אמר לו כן ביום שהיה רשאי לפטר, והעובד המשיך להופיע לעבודה על אף ההודעה, הרי זה כאילו העובד הסכים לתנאים של המעביד ואינו יכול לתבוע תנאים סוציאליים.

שכירות דירה שהתמשכה מעבר לתאריך סיום החוזה

שאלה:

נשאלנו על שוכר דירה שסוכם בחוזה השכירות על שנה אחת. עם זאת, השוכר המשיך לגור בדירה במשך ארבע שנים באותם תנאים. באמצע השנה החמישית דרש המשכיר מהשוכר לפנות את הדירה, או לחילופין, להעלות את דמי השכירות בעקבות התייקרות מחירי השכירות. לדבריו לא התחייב על שום תקופה נוספת מעבר לרשום בחוזה. השוכר טוען, שכיון שהחווה הראשון היה על שנה שלימה, גם עתה השכירות מתחדשת כל שנה למשך שנה שלימה נוספת ואין המשכיר רשאי להעלות את דמי השכירות תוך השנה. לחילופין טוען השוכר, שאין המשכיר רשאי לדרוש פינוי הדירה ללא הודעה מוקדמת זמן סביר מראש. הדין עם מי?

תשובה:

- א. שכן דירה למשך שנה אחת ולאחר שעברה השנה המשיך לדור כמה חודשים ללא הסכם, אין זה נחשב כשכירות חדשה למשך שנה נוספת, אלא המשכיר יכול להוציאו אף באמצע השנה. אלא שהמשכיר צריך להודיע לו שלושים יום מראש (ויש מי שכתב שנה מראש), וכן אין השוכר יכול לצאת מהדירה אלא לאחר הודעה כני"ל, ואם לא הודיע חייב לשלם על כל הימים האלו. אם מחירי הדירות התייקרו, רשאי המשכיר להעלות את דמי השכירות, אף במשך השלושים-יום הנ"ל, ואם השוכר אינו מסכים לכך, יצטרך לפנות את הדירה מיד.
- ב. על החודשים שגר ללא הסכם, לפי הרמ"א והמחנה אפרים חייב לשלם לפי מחירי השכירות העדכניים, בין אם הוקרו ובין אם הוזלו, ולדעת הש"ך חייב לשלם כפי ששילם בשנה הקודמת. למעשה – מכיון שהשוכר מוחזק, יזו על העליונה ואינו חייב לשלם אלא את הסכום הנמוך מביניהם.
- ג. אם השוכר היה נוהג לשלם על כל תקופת זמן בבת אחת, כגון פעם בשנה על כל השנה, או פעם ברבעון (שלושה חודשים), ויתכן אפילו אם היה משלם כל חודש, נחשבת כל תקופת תשלום כעין גוש אחד, ואם התחילה תקופה חדשה והשוכר המשיך לגור, אין המשכיר יכול להוציאו לפני סיום התקופה, וכן לא להעלות את דמי השכירות. אבל לפני תחילת כל תקופה חדשה, רשאי להעלות את דמי השכירות וכדלעיל סעיף א.

מקורות

דין הודעה מראש לשוכר לפנות את הדירה

הנה, בכל שוכר דירה, לענין השאלה אם המשכיר יכול לדרוש מהשוכר לפנות את הדירה או שחייב להודיע מראש, מבואר בגמ', בראשונים ובשו"ע סי' שיש סעיף ה, ח וסעיף ט שלושה חילוקי דינים.

א) מדינת דגמרא, אם לא קבעו מראש את תקופת השכירות, אין המשכיר יכול לדרוש פינוי הדירה אלא אם הודיע שלושים יום מראש, כדי שהשוכר יוכל למצוא דירה אחרת. בין סוכות לפסח לא ניתן להוציא את השוכר, אלא אם כן הודיע שלושים יום לפני סוכות, משום שקשה למצוא דירה אחרת באמצע החורף. בכרכים ובשכירות חנות יש להודיע שנה מראש. אמנם דעת הגרי"ש אלישיב שליט"א שהיום השתנתה המציאות ומשכיר דירה שהודיע שלושים יום מראש רשאי לדרוש פינוי גם בחורף וגם בכרכים. ובחנותיים יש להודיע כשלושה חודשים מראש¹. אולם בשו"ת צ"ץ אליעזר ח"י סי' נב כתב שאף בזמננו יש להודיע בחנותיות או בכרכים² שנה מראש. ונראה שאף לדעת הגרי"ש אלישיב שליט"א, בדירות שניתן להשכיר רק בתקופות מסוימות, כגון דירה לזוג צעיר שניתן להשכיר רק בתקופות שיש חתונות, יש להודיע שלושים יום לפני סוף תקופת החתונות.

ב) אם קבעו בחוזה את תקופת השכירות, רשאי המשכיר לדרוש לפנות מיד כשהגיע הזמן ואפילו בחורף, ואינו צריך לתת הודעה מוקדמת.

ג) לענין העלאת דמי השכירות כשמחירי השוק התייקרו. אם קבעו תקופת שכירות, אין המשכיר יכול להעלות את דמי השכירות תוך התקופה. אם לא קבעו את תקופת השכירות, המשכיר יכול לתבוע מכאן ולהבא דמי שכירות מעודכנים, או שהשוכר יפנה את הדירה מיד. אם המשכיר שתק ולא העלה את דמי השכירות, אינו יכול לתבוע נוספת דמי שכירות למפרע, משתתייקרו המחירים.

וה' לזו, כיצד הדין כשקבעו תקופת שכירות לשנה והשוכר המשיך לגור לאחר סיום השנה. מצד אחד, ניתן לומר שאם המשכיר לגור הרי זה כאילו חידשו את החוזה לשנה נוספת, ואין המשכיר יכול לדרוש פינוי עד סוף השנה השנייה. מאידך, ניתן לומר שדינו לאחר סיום השנה כשוכר שלא קבעו כלל תקופת שכירות, וצריך הודעה שלושים יום מראש. כמו"כ ניתן גם לומר שהמשכיר יכול לדרוש פינוי מידי, ללא הודעה מוקדמת, מאחר שחלף תאריך סיום תקופת השכירות.

דעת הגר"א – החוזה מתחדש כל שנה לשנה נוספת

בשו"ע סי' שיש סעיף יד נפסק: "מקום שנהגין שיש להם ראש שנה קבוע לשכירות הבתים, וראובן שכר בית משמעון לשנה אחת, ואחר שכלתה השנה נשאר בבית חודש אחד ולא דברו זה עם זה כלום בשכירות שנה הבאה, ורצה ראובן לצאת מהבית ושמעון מעבב על ידו שלא לצאת עד תשלום שנה שניה, הדין עם שמעון". מקור דין זה הוא בשו"ת הרא"ש כלל א סי' ז. בדיוור הגר"א שם סי"מ כג מבאר טעם

דין זה, שמשמטא על דעת התנאים הראשונים המשיך את השכירות, וכיון שבהסכם הראשון שכר לשנה שלימה, גם המשך השכירות היא לשנים שלימות. ומדמה דין זה לדין המבואר שם בסעיף ט, שאם לא קבעו את תקופת השכירות, הדירות התייקרו והמשכיר לא דרש להעלות את דמי השכירות, אין השוכר חייב לשלם אלא כפי מה שקבעו בהתחלה. וכן מדמה דין זה לדין שפסק הרמ"א בסי' רכא, שאם סיכמו המוכר והקונה על מחיר ולאחר מכן הלך הקונה ומשך את החפץ שחייב לשלם את המחיר שסוכם. ומשמע מדברי הגר"א שהכלל שאם לא דיברו על שינוי בתנאים, ממשיכים התנאים הראשונים, נאמר בין לענין גובה דמי השכירות ובין לענין תקופת השכירות.

אבל המעיין בדברי הרא"ש יראה שכל טעמו הוא, שכיון שהיו רגילים לשכור בתים מתחילת השנה למשך כל השנה ובאמצע השנה לא ניתן למצוא שוכרים, היה על השוכר להודיע שרוצה לשכור רק לחודש אחד מתוך השנה השנייה, ואם לא פירש כן, והמשכיר סמך עליו שרוצה לשכור למשך כל השנה, נתחייב בכל השנה, וכדין שוכר שיצא מבלי להודיע חודש מראש שחייב לשלם על כל החודש³. ומשמע מדבריו שאם ניתן להשכיר אף באמצע השנה, אין אומרים שהשכירות התחדשה לשנה שלימה נוספת. וכן כתב בשו"ת מהר"י בן לב ח"ד סי' כח שדברי הרא"ש אמורים רק במקום שיש זמן קבוע בשנה לשכירות בתים, ואם נשאר השוכר עד לאחר הזמן שוב לא יוכל המשכיר להשכיר כל השנה, אבל במקומות שאין זמן קבוע, שניהם יכולים לחזור באמצע השנה.

דעת רב האי גאון – החוזה אינו מתחדש לשנה נוספת

בספר העיטור אות ש שכירות מביא תשובת רב האי גאון באחד ששכר בית בסך מסוים לשנה ולא סיכמו על מספר השנים, והשוכר גר בבית שנה ושלושה חודשים ורוצה להמשיך עד סוף השנה השנייה, ופסק שהמשכיר רשאי להוציאו מיד. שאם קובעים סך מסוים לשנה אין בזה התחייבות להשכיר יותר משנה אחת. ומשמע שכל שכן אם סוכם במפורש על שנה אחת בלבד והשוכר גר שנה ושלושה חודשים, שהמשכיר רשאי להוציא את השוכר מיד. דברי רב האי גאון הובאו בשו"ת הריב"ש סי' תעה, בבית יוסף סי' שיש, בש"ך שם סי' ובסי' שלג סי' ק מד.

גם המאירי בב"מ דף קא ע"ב כתב "ואם הגיע הזמן ולא היה המשכיר חושש להוציאו ולא השוכר חושש לצאת והאריך דירתו לשם יותר מזמנו הרי הוא דר על תנאי סך השכירות שקדם ומוציאו הלה כשירצה ואף הוא יוצא כשירצה". וכן כתב בשו"ת מהר"י בן לב ח"ד סי' כח שרשות ביד המשכיר להוציאו בכל שעה שירצה.

לפי מה שכתבנו שדברי הרא"ש אמורים רק במקום שיש זמן קבוע לשכירות בתים, אין שום סתירה בין דברי רב האי גאון לדברי הרא"ש, שתשובת רב האי היא על מקום שלא היה נהוג שיש זמן קבוע בשנה. וכן כתב בשו"ת בית יצחק ח"מ סי' עה ובחידושי רבינו מאיר שמחה בב"מ דף קא ע"ב.

ועל טענת הגר"א שכל שלא פירשו שמשנים מההסכם הקיים, התנאים הקודמים ממשיכים, מיישב בחידושי רבינו מאיר שמחה שם שכלל זה אמור רק כשהסכם הראשון היה על תנאי מסוים ואותו תנאי בעצמו יכול להמשיך, אבל אם התנאי הראשון עצמו אינו יכול להמשיך וכמו בשכירות לזמן מסויים שהזמן הראשון כבר חלף ועבר, אין אומרים שהתנאים יהיו דומים לקודמים. ולכן כיון שהשנה הראשונה שעליה סוכם חלפה ועברה, אין אומרים שהמשך השכירות יהיה על שנה שלימה אחרת.

³ כמבואר בשו"ע סי' שיש סעיף ז, ועיין שם בפתחי תשובה סק"ד.

אם צריך להודיע חודש מראש

והנה יש לדון אם השכירות שלאחר סיום התקופה המוסכמת מוגדרת כשכירות ללא קביעת תקופת זמן, והמשכיר חייב להודיע שלושים יום מראש שהוא דורש לפנות, או שכיון שכבר תמה תקופת ההסכם, המשכיר יכול לדרוש פינוי מיידי כל יום.

הערוך השולחן ס"י ש"ב סעיף כד כותב על מקרה כזה שהמשכיר חייב להודיע שלושים יום מקודם. אמנם, מלשון רב האי גאון "שיכול בכהאי גוונא להוציא מהבית" משמע קצת שיכול להוציא מיד ואינו צריך להמתין זמן הודעה. אבל בחידושי רבינו מאיר שמחה שם כתב כהערוך השולחן שצריך להודיע שלושים יום מראש "שכן כתבו כל הפוסקים ואף על פי שרב האי לא הזכיר זאת, מ"מ פשוט הוא שכן הוא הדין". ולפי זה ניתן לדחוק אף בדברי המאירי ומהרי"ן בן לב, שיש דין הודעה אף אם עבר זמן סיום ההסכם.

אבל בשו"ת הרה"ב"י ח"ו ס"י ב' אלפים קס נשאל על שוכר בית לשנה שנשאר שלושה חודשים לאחר סוף השנה, שהמשכיר רשאי להוציא ללא הודעה מוקדמת (הנידון שם הוא על בית בירושלים שדינו ככרך ויש להודיע שנה מראש) וז"ל: "וכי היה המשכיר מחוייב להוציא בסוף הזמן שלא יעבור יום אחד או יומים, נהי שיכול לכופו לצאת לסוף הזמן אבל אם לא כפה אותו, בשביל כך לא הפסיד דינו". הרי שאם השוכר נשאר בדירה לאחר תום תקופת ההסכם, המשכיר יכול להוציא כל יום ללא הודעה מוקדמת, ושלא כדעת הערוך השולחן ורבינו מאיר שמחה.

אמנם נראה שדברי הרדב"ז אמורים רק אם המשכיר לא גבה דמי שכירות על חלק מהשנה השנייה ולא גילה בדעתו שהוא מסכים להמשיך את השכירות. אבל אם גבה דמי שכירות או שהסכים להאריך את השכירות ולא פירט לכמה זמן, פשוט שיוודה להערוך השולחן שהמשכיר חייב להודיע דיו כשכירות סתם, ואינו יכול להוציא את השוכר ללא הודעה מראש כדן. שהרי כל טענתו של הרדב"ז היא שהמשכיר לא הפסיד בשתיקתו, ושאלו המשכיר חייב לדרוש מהשוכר לפנות את הבית מיד ביום סיום ההסכם, אבל אם הסכים, בדיבור או במעשה, להמשיך את השכירות, דינה כשכירות סתם.

בנוסף לכך, ניתן לחדש שבדירה העומדת להשכרה, ובדרך כלל השכירות צפויה להימשך הרבה שנים, אלא שהצדדים רצו להשאיר לעצמם את הזכות להפסיק את ההסכם לאחר שנה, הרדב"ז יודה שאם המשכיר לא דרש מהשוכר לפנות את הדירה מיד בתום תקופת ההסכם, גילה בדעתו שהוא מעוניין לחדש את השכירות, ותהיה דינה כשכירות סתם.

האם דמי השכירות מתעדכנים או ממשככים כבעבר

עוד יש לדון, במקרה שהתייקרו מחירי השכירות, או הוזלו, כמה חייב השוכר לשלם עבור החודשים שגר בדירה ללא הסכם שכירות. אם צריך לשלם לו כפי מה ששילם לו בשנה הקודמת, או שכיון שבשנה השנייה אין שום הסכם, צריך לשלם כפי מחירי השכירות העדכניים. יסוד הסיפק הוא, בכל הסכם בין אנשים לתקופת זמן, שהמשיכו להתעסק ביניהם לאחר תום התקופה, אם כוונתם על תנאים הראשונים, או שהם ממשככים את ההתעסקות ללא שום תנאים.

הרמ"א בס"י שלג סעיף ח פוסק "שליח צבור שהשכיר עצמו עם מנהיגי העיר לשנה בתנאי כך וכך, ואחר כך השכיר עצמו לבני העיר הזאת עם מנהיגים שניים, ולא התנה, ודאי על תנאי הראשון השכיר עצמו. ודוקא שחזר והשכיר עצמו בשנה שנייה, אבל אם עמד עמהן בשתיקה,

לא אמרין דנשאר על תנאו הראשון". ומקורו משו"ת הריב"ש סי' תעה ושו"ת מהרי"ק שורש קיח. והש"ך שם בס"ק מד חולק על הדין השני, וסובר שאף אם עמד בשתיקה ואומרים שנשאר על התנאים הראשונים, וראייתו מדברי רב האי גאון שהובאו לעיל שכתב שאם המשיך בשתיקה והוקרה השכירות, אין השוכר צריך לשלם אלא כפי מה שהיה משלם בשנה הראשונה. וכן כתב גם בס"י ש"ב סק"י.

אבל בספר מחנה אפרים הלכות שכירות סי' יא ובספר דברי משפט סי' ש"ב חולקים על הש"ך וסוברים כדעת הרמ"א שדוקא אם סיכמו על גובה השכירות לשנה השנייה ולא הזכירו את כל התנאים הראשונים, אומרים שממשיכים באותם תנאים, אבל אם עמד בשתיקה לא אומרים שנשאר על דעת התנאים הראשונים.

מחלוקת הרמ"א והש"ך היא בין אם הוקרה השכירות ובין אם הוזלה אבל בחידושי רבינו מאיר שמחה שם חולק וסובר שאם הוזלה השכירות לא יצטרך השוכר לשלם לפי היוקר של השנה שעברה. עיין שם.

אם השוכר גר בדירה שנים רבות בשתיקה

בנידון דידן, המשיך השוכר לגור בדירה כמה שנים ללא חוזה. במקרה כזה יש יותר מקום לומר שכל שהתחיל השוכר לגור בתחילת שנה נוספת הרי זה כאילו סיכמו על שנה שלימה, מאחר שהוא שוכר כבר כמה שנים. וכן היה נראה להוכיח ממה שכתב בספר חממת שלמה על שו"ע סי' ש"ב סעיף א על מעשה שהשוכר היה גר 19 שנים בדירה מבלי לסכם כלום, וכתב שהשכירות מתחדשת כל תחילת שנה לשנה נוספת.⁴

וכן מבאי הש"ך שם בס"ק יב בשם שו"ת מהרשד"ם סי' רצו על שוכר שגר מספר שנים בשכירות ולאחר מכן המשיך עוד שבעה חודשים ללא הסכם והמשכיר רוצה להוציאו, ופסק שהרי זה כאילו השכיר למשך כל השנה, מכיון שהיו רגילים כמה שנים להשכיר לשנים שלימות. אלא ששם היתה סברא נוספת שהיו להם זמנים קבועים להשכרת בתים, וכעין שו"ת הרא"ש שהובאה לעיל.

אבל נראה שנידון דידן אינו דומה לנידון החכמת שלמה והמהרשד"ם, שבנידון של החכמת שלמה היו משלמים שכירות על כל השנה יחד, ולכן מסתבר שהמשכיר התכוון להשכיר לשנה שלימה נוספת, וכן בנידון של המהרשד"ם היו נהוג להשכיר לשנה שלימה בלבד, אבל בזמנינו שמשלמים דמי שכירות כל חודש, אין הוכחה שהתכוונו לחדש את החוזה לשנה, אלא לחודש בלבד, ויכול המשכיר להוציא את השוכר לאחר הודעה של שלושים יום מראש. אמנם לפי זה, אם נהגו לשלם על כל רבעון (שלושה חודשים) בבת אחת, אם התחיל רבעון חדש והשוכר המשיך לגור, אין המשכיר יכול להוציא לפני סיום הרבעון. ויתכן גם שאם היו משלמים כל חודש אין המשכיר יכול להעלות את המחיר באמצע החודש. ואף שבתוך זמן ההודעה – שלושים יום רשאי המשכיר לעדכן את המחיר, אין זה אלא אם מודיע בסוף החודש, אבל לא יוכל לעשות כן באמצע החודש.

⁴ בנוסף לכך חידש שאם המשכיר רוצה להוציא את השוכר בסוף השנה עליו להודיע חודש מראש, שכיון שהיו ממשככים בשכירות שנה אחרי שנה, לא היה השוכר צריך לחפש דירה אחרת לקראת סוף השנה. אמנם בספר כסף הקדשים שם סעיף ח מסתפק אם יש להודיע חודש מראש, שאפשר שהמשכיר והשוכר יודעים שיתכן שהשכירות לא תימשך לשנה נוספת ועליהם להתכוון לכך.

העלון נודב לרפואת שרה מאטיל בת שיינדיל

כוס תנחומין

נשגר קמי הרב יעקב הלוי שולזינגר שליט"א
מחברי כולל חושן משפט "אוהל יוסף"
ולמשפחתו החשובה שיחי'

בהילקח מהם אביהם הגדול
הגאון הגדול ר' משה מרדכי הלוי זצ"ל
מח"ס "משמר הלוי" ועו"ס

הקב"ה ירפא שברם ויעלה מזור למכתם ומחה דמעה מעל
כל פנים

כוס תנחומין

נשגר קמי מורינו הגאון הרב יצחק שובקס שליט"א
ראש כולל "אוהל יוסף" ואב"ד בבי"ד "נתיבות חיים"
ולמשפחתו החשובה שיחי'

בהילקח מהם אביהם הגדול
הגאון החסיד ר' אלימלך ליפמן דוד זצ"ל
ר"מ בישיבת "שפת אמת" ומח"ס "אמרי דוד"

הקב"ה ירפא שברם ויעלה מזור למכתם ומחה דמעה מעל
כל פנים

ת.נ.צ.ב.ה.

"עלון המשפט" יוצא לאור על ידי "מכון מענה שמחה", כל הזכויות שמורות

הקדשות לעלון הבא תתקבלנה בברכה עד ליום כד אלול בטלפון: 052-7642-346